

Біляцька В. П.

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

**КОЛИСКОВА ЯК РІЗНОВИД ВОЄННОЇ ЛІРИКИ:
ЕТНОВИЗНАЧАЛЬНІ МАРКЕРИ**

У статті досліджено літературні колискові, написані під час російсько-української війни 2022 року й надруковані переважно в антологіях воєнної лірики. Ці тексти репрезентують авторський світогляд на трагедію сьогодення, містять жанрову модифікацію в назві – «Колискова війни» Лариси Недін, «Ой люлі ж, люлі, налетіли кулі...» Валентини Коваленко, «Колискова» Катерини Девдери, «Спи моя ластівко, зіронько, спи» Мар'яни Савки, «Колискова» Катерини Калитко тощо.

Досліджувані тексти мають багато спільного з такими фольклорними жанрами, як колискові, замовляння, голосіння, які зберегли своєрідну будову, образність, народнопоетичну символіку, сугестивність з вірою в магію слова, зв'язок із надприродними силами. У колискових періоду повномасштабного вторгнення РФ в Україну домінує не ритмомелодійний, як у народних, а смисловий компонент, у них йдеться не про перше і подальше уявлення дитини про світ, а про загальнонаціональну трагедію, про віру в перемогу, про пам'ять роду й народу.

У авторських колискових домінують етновизначальні й оберегові традиції, це зумовлено часом їх написання і жанром замовлянь, з модифікаційними маркерами спонукального значення: кожен текст мотивує до роздумів, навіює віру в силу слова, як реальний вчинок. Літературні колискові характеризуються динамікою емоційного супроводу, сугестією, їм властиве функціональне відображення адресата (син, донька, ворог), з підкресленою виразністю введено звертання до дитини із зменшувально-пестливими семантичними відтінками – моя ластівко, зіронько, дитино, моє серденько, враже-вороже – мають повтори, спеціальні формульні вислови – ой люлі ж, люлі; спить мої любі, спить мої милі, що споріднює їх із традиційними ознаками фольклорної колискової.

Ключові слова: колискова, поезія, сугестія, російсько-українська війна, фольклор.

Постановка проблеми. Колискові – своєрідна трансляція досвіду багатьох поколінь, відображення особливостей вірувань наших предків, міфологічних і релігійних уявлень, це генетично один з найдавніших жанрів фольклору. У них материнська любов, світ добра, краси і справедливості, який кожна мати прагне виплекати в маленьких душах. У наш час колискові набувають поширення, звучать у дитячих передачах, у родинному колі, широко використовується письменниками. Як у фольклорних колискових, так і в літературних відображено буденні картини, навколишній світ з морально-етичними канонами. Літературні колискові, написані під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну, репрезентують авторський світогляд на загальнолюдську трагедію сьогодення, несуть інше функціональне призначення, «є захисною реакцією на травматичний досвід у час суспільних викликів, формою єднання та ідентифікації «своїх», зброєю в боротьбі за власні цінності» [13, с. 1459].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Символіка, образи, народнопісенна мова українських колискових пісень були об'єктом вивчення таких науковців, як Г. Довженко, А. Іваницького, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, М. Лановик і З. Лановик. У межах проекту «Новітня Українська Колискова» Н. Маринчак написала нонфікш «Колискова 21 століття Vol.1: що тебе заколисує?» з розвідками про фольклорні й авторські колискові. Про взаємодію народнопоетичної та літературної поезії, що особливо активізувалася в період національно-військового випробування, повномасштабної війни Росії проти України, про трансформацію фольклорних жанрів в поетичну й пісенну йдеться в роботах Н. Данилюк, А. Димовської [3], О. Поліщук [8], О. Харчишин [13]. У цих студіях розглядаються «замовляння», «колискові для ворога», роботи сучасних художників, що переважно трансформуються у поезію, у пісні, і здатні «функціонувати як твори етнокультури для вияву української ідентичності та колективної захисної сугестії» [13, с. 1459]. Об'єктом дослідження

обрано літературні колискові, написані 2022 року під час російсько-української війни – «Колискова війни» Лариси Недін, «Ой люлі ж, люлі, налетіли кулі...» Валентини Коваленко, «Колискова» Катерини Девдери, «Спи моя ластівко, зіронько, спи» Мар'яни Савки, «Колискова» Катерини Калитко тощо. Ці колискові, написані в умовах «емоційної виснаженості» (О. Харчишин), надруковані переважно в антологіях воєнної лірики, що вийшли окремими виданнями 2023 року і мають значний суспільний резонанс – «Поміж сирен. Нові вірші війни», «Поезія без укриття», «Поміж повітряних тривог», «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія», «Римова. Війна. Антологія воєнної лірики».

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні літературних колискових, написаних під час російсько-української війни; у визначенні смислового компоненту, репрезентації авторського світогляду на трагедію сьогодення; вияві специфіки вірувань предків, взаємозв'язку тексту з функціональним призначенням.

Виклад основного матеріалу. На переконання О. Поліщук, сучасні літературні колискові, замовляння – це тексти «протистояння», які відіграють функцію психологічної підтримки, «є своєрідним літописом війни, адже фіксують злочини ворога для історії, наступних поколінь, а також свідчить про сильну Україну, про наш цивілізаційний вибір» [8, с. 103]. Літературні колискові – це самостійний жанр, який постав з народних колискових, має ознаки їхньої стилізації. У словнику-довіднику «Українська фольклористика» зазначено, що колискові пісні – це жанр «родинної лірики, специфічний зміст і форма якої зумовлені присиплянням дитини в колисці <...>. За формою і komponуванням колискові пісні – переважно монологічні монострофи з довільною кількістю рядків і довільним порядком римування. У їх зміст влітається мозаїка життєвих роздумів матері над своєю долею і долею дитини, над різними родинними ситуаціями» [12, с. 201]. Також зазначено, що визначальним компонентом народних колискових є звуковий (ритмомелодійний), а не смисловий. У сучасних літературних колискових періоду російсько-української війни навпаки головний компонент – смисловий, йдеться не про процес заколисування дитини, а про події, віру в перемогу, пам'ять роду й народу.

Характерною ознакою поезії про російсько-українську війну є динаміка емоційного супроводу, звернення до емоційної сфери, «до підсвідомості», сугестивність. Важливою особливістю сугестії є природа розуміння повідомлення, активне його

сприйняття. За висновками К. Бортун «Сугестія становить засіб імпліцитного впливу на емоції та почуття реципієнтів, що опосередковано впливає і на їхню свідомість та поведінку» [1, с. 18].

Сугестія споріднює літературні колискові з фольклорними. Сучасна поезія з рисами архаїки «допомагає підняти бойовий дух та зменшити психоемоційну напругу: відображає віру в магію слова, тісний зв'язок із надприродними силами та зі світом предків» [13, с. 1460]. К. Девдери в поезії «Колискова» не лише передає тривогу за долю дитини й України, змальовує реальні картини сьогодення, а вселяє впевненість у перемозі наших захисників, і в такий спосіб заспокоює дитину:

Засинай і не бійся.

Засинай і не бійся. Спи.

Наше втомлене військо

Відвоює наші степи.

Наше небо і землю.

Наші гори й наші моря.

Усе було не даремно.

Все було на загибель кремля.

Буде небо ласкавим.

Прийдуть гості: зайчик і лис.

Буде вранці до кави

Дрібка солі, не море сліз [11, с. 67].

У поезіях, обраних для аналізу, ціла система усталених народнопоетичних образів-символів, які є провідними у фольклорних колискових, проте вони несуть зовсім інше значення в поезіях, написаних в умовах російсько-української війни. У колисковій «Ой люлі ж, люлі, налетіли кулі...» В. Коваленко з уточненням, що це колискова-плач матері над убитими рашистами немовлятами, до дітей налетіли не *гулі*, як зазвичай, а «кулі / З московського бору / До нашого двору – Та й діточкам в люлі!» [5, с. 39]; є *колиски*, які окупанти спалили, «щоб в роду – ні писку. Ні писку, ні сміху / Дідам на потіху, / Ні ладусі лади / Бабам на розраду» [5, с. 40]; *пахучі купелі*, у які загарбники натрусили кукіль, «Води отруїли, / Землю упоїли, / в степи українські / Труй-зілля вживили» [5, с. 40].

У поезії «Спи моя ластівко, зіронько, спи» М. Савки (написана 17.03.2022) провідний образ *сну*, під час якого лірична героїня прагне заспокоїти дитину, передати ландшафти квітучої, весняної України з тихими ночами: «Київ каштановий, Харків бузковий, / і Маріуполя сакура та місто Херсон у тюльпанах казкових. / Хай тобі сниться рипуча сосна міста пахучо-соснового Буча» [2, с. 351]. У текст із підкресленою виразністю введено звертання до дитини із зменшувально-пестливими семантичними відтінками, типовими

для народнопоетичних текстів – *моя ластівко, зіронько, дитино, моє серденько*, що надають поезії ліричності, ніжності. У той же час, постають картини неминучої реальності:

Спи моя ластівко, все ще війна,
що вибухає не цвітом, а тліном.
Тут у підвалі немає вікна.
Але ж весна неминуча, дитино.
Все ще колись проросте-розцвіте.
Просто до неї нам треба дожити.
Спи, моє серденько, спи, золоте,
хай тобі сняться дерева і квіти [2, с. 351].

У сучасних колискових «спостерігаємо виразне розширення функціональних меж, зокрема домінування етновизначальної та оберегової функцій колискових пісень в умовах війни» [13, с. 1459]. Саме оберегова функція є домінантною у них, це пов'язано із жанром замовлянь, з модифікаційними маркерами спонукального значення. Л. Недін у «Колісковій війни» після традиційних для колискових настанов на «легкокрилі сни», які приведуть казку у хату і подарують «мрію крилату», які є обрамленням тексту, промовляє замовляння-побажання:

Хай на дорогах в житті таланить,
Хай заживають у душах всі рани.
Хай, наче сон, у минуле летять
Будь-який біль і біда нездоланна.
Хай спопеляться на порох невдачі.
Хай у родинях не чується плачу [10, с. 78].

У колісковій «Ой люлі ж, люлі, налетіли кулі...» В. Коваленко після традиційних зачинів-формул, характерних для колискової, посиляє вражому ворогу прокльони: «Ой враже-вороже / Тебе я стриножу: / Нехай місяць вовчий / З тебе силу точить; / Сімома свічками тебе окільцюю, / Сімома вогнями тебе окучкую, / На молитву сьому – / Оберну димами / Вороже труй-зілля, / Що зросло степами. / А півні досвітні / Скотять в крилах вітер / Й дими-духи злії / Зметуть в позасвіття» [5, с. 40–41].

Як писав В. Поліщук, для лірики збірки В. Коваленко «Вишіптування мокшанської бешихи» (2023) характерні означення «первісна магія», «язичницька міфологія», «поганські вірування». Задля боротьби з лютим ворогом лірична героїня закликає на допомогу всі «помічні сили», знаходячи їх найперше в нашій праісторії, в національній міфології. «Можна було б казати про таку собі літературну «гру» з відповідними образами-поняттями та їхніми глибинними смислами, які, втім, в умовах варварської війни, її трагічних перипетій справді стають духовними опорами для людей» [9, с. 8].

В. Коваленко до своєї поезії взяла епіграф з народної колискової «Ой люлі, люлі, налетіли кулі...» і подала спогади про те, як баба (на подушці на її ногах) виспівувала їй колискових і закінчувала молитвою: «Дрімаю і чую, як старенька хрестить подушку, мене, і магічний шепіт молитви заповнює дитяче тіло незбагненою приємністю» [5, с. 38]. У «Літературознавчій енциклопедії» зазначено, що процес виконання колискових не потребує суворих канонів, переважає практика варіативності, імпровізації. Дещо монотонна за співом, вона супроводжується зграбними рухами, погойдуваннями, що, за народним повір'ям, стимулює ріст і розвиток дитини. Колискова не лише присипляє немовля, а й за допомогою магії слова залучає до духовного світу людини, тому з погляду етнопедagogіки вважається одним із перших важливих засобів формування повноцінної особистості» [6, с. 498].

Лірична героїня поезії «Ой люлі, люлі, налетіли кулі...» не лише посиляє прокльони ворогам, а й збирає обереги для «синочка й доні», які асоціативно відносять до колискових – гілля для коліски з калини і явора й туго плете, сповиточки долі огортає в «біленькі вишивані льолі», духмяним трой-зіллям лози гаптує, в'є з дев'ясилу золоті вервечки, щоб дати гойдати «праду-діду» і звертається до Роду за благословенням, адже саме через коліскові й замовляння передавали код Роду: «– Ой Роде-Сторожо, / Святий Білобоже, / Гляди ж моїх діток / Від очей ворожих. / А як візьмуть Сонця / Та глибин Дніпрових / До свого духу, / До своєї крові, – / Благослови, Роде, / І їх на коліски / Зі сміхом синочків / І донечок писком: / Щоби України / Та й не убувало, А кати московські / пропадом пропали!» [5, с. 42]. Народнопоетична символіка, формули замовлянь у колискових, написаних під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну «відбивають загальнонаціональну силу злості, гніву, потребу справедливої відплати окупанту, <...> поляризують українське і російське в космогонічній системі протистояння базових всесвітніх сил, як, відповідно, світло – темряву, життя – смерть, добро – зло» [8, с. 103].

«Коліскова» К. Калитко не має жанрових формул, символічних образів характерних для колискових, у ній авторка використовує такі стилістичні прийоми, як повтори, рефрени, які звучать відповідно до часу написання:

Диво снилось мені,
спи, я тобі розкажу:
військо іде всю ніч,
військо іде всю ніч,

топче траву пожухлу.
 Ти ж не боїшся, ти
 знаєш – ми вже готові
 наші білі хати,
 наші білі хати
 відмивати від крові.
 Прапор закопаний спить.
 Завтра додається праці:
 вийди сама в степи,
 клич на ймена степи
 і села по окупації.
 І пам'ятай, пам'ятай,
 доки вуста схолонуть:
 наша свята арта,
 наша свята арта,
 довгі, довгі колони
 втомлених бронемашин,
 піхота весела і зла [4].

Для новітньої української поезії «замовляльно-заклинальної ритуальної творчості» властива «формульна побудова» й ті ж «структурні елементи, які характеризують архаїчні ритуальні тексти» [8, с. 108], вони містять побажання, звертання, прохання. Поезія К. Калитко спонукає до виконання дій, які наближують перемогу, словом впливає на свідомість і почуття, закликає пам'ятати всі ці події «доки вуста схолонуть», зростати і не грішити, протидіяти: «Прапор спить – розбуди, / міцно спить – розбуди/ скривавленими руками» [4].

Кожен автор літературних колискових акумулював свій біль у віршах від пережитого, кожен досліджений текст спонукає до роздумів, навіює віру в силу слова, як реальний вчинок, марно «сугестія походить від давньої словесної магії, викликає різні уявлення, не називаючи їх, здатна заповнювати асоціаціями пропущені ланки експресивного висловлювання» [7, с. 443].

У поезії «Голосіння» А. Матвійчука наявні фольклорні маркери і голосінь, і колискових: формульні вислови з пестливим значенням, традиційні фольклорні образи матері, яка, як «чаєчка», голосила, «наче пісню співала» над сином, смерті як сну, від якого адресат не прокинувся:

– Рідний синочку, журавлику ти мій рідненький,

Що ж так ранесенько крилечка склав ти свої?
 Як же без тебе на світі цім житиме ненька,
 Хто ж тепер, синку мій, очі закрий мої?!
 Ой, як же сонечко лагідно сяє сьогодні,
 Глянь, мій синочку, яка в небесах чистота,
 Що ж твої рученьки, синку, тверді і холодні,
 Ой, та чому ж такі сині й холодні вуста?

Ой, як би ж я знала, синку, що прийде це лихо,
 Краще б я зовсім на світ не родила тебе!
 Синку мій рідний, моя ти остання вітхо,
 Сонечко ж сяє і небо ж таке голубе... [11, с. 144].

В останній строфі автор звертається до Господа з проханням дати йому мужності й сили, щоб не зламали дух «ці страждання страшні, / Щоб матері так знедолено не голосили, / Краших синів загубивши в цій підлій війні» ... [11, с. 145].

Характерним для колискової є образ матері, яка заколисує піснями, замовляє на щасливу долю дитині. У текстах літературних колискових чи подібних поезій періоду повномасштабного вторгнення РФ в Україну образ матері має символічне значення. «Образ архетипної матері, набуваючи рис Берегині роду, яка виконує свою функцію за допомогою захисної магії та звернення до потойбічних сил» [3, с. 144], веде власний бій словом в ім'я свого роду, народу, захищає та наближає перемогу.

У поезії «Темна ніч» Л. Недін – сива-сива мати на колінах: «Перед образами / Творить молитву. / За дітей. / За онуків, / За тих, хто в дорозі, / За сиріт, / За померлих, / За вбитих, / За тих, за кого / Нема кому помолитись» [10, с. 79]. С. Савін в поезії «Моя країна, як дитина, позбавлена батьківського піклування» пише, що в Україні: «Зараз Бог носить форму Збройних сил, / співаючи колискові в київських підвалах» [11, с. 175], а не мати. Для П. Вишебаби, письменника-захисника, головне – спокій дітей в Україні. У листі до доньки («Доньці») він просить не писати йому про війну:

Розкажи, чи є біля тебе сад,

Чи там повзають равлики по в'юну?

Чи ти чуєш коників і цикад?...
 Те, чого найбільше би я хотів,

Щоб не було смутку в твоїх рядках ... [2, с. 436].

Авторські колискові як різновид воєнної лірики виконують традиційні функції (приспівання, заспокоєння, виховання дитини) і мають ширшу жанрову своєрідність: змістова наповненість є героїчно-патріотичною; функціонують поза межами творів для дітей; адресатом є узагальнений образ дитини, народу; містять жанрові вкраплення замовляння, молитви; прокляття для ворога. На думку О. Харчишин, від 2022 року відбувся спонтанний «вибух» колискових у контексті підсвідомого звернення українців до фольклору як до способу самоідентифікації та захисту від агресора. «Сучасні колискові пісні – це помітний пласт етнокультури у стадії активного розвитку та взаємодій <...> саме слово «колискова» поповнило лексикон українських військових як мета-

фора гідної відсічі ворогу артилерією та дронами» [13, с. 1467].

Висновки. У літературних колискових періоду російсько-української війни домінує не ритмомелодійний, як у народних, а смисловий компонент, у них ідеться не про перше і подальше уявлення дитини про світ, а про трагедію сьогоднішнього через репрезентацію авторського світогляду, про віру в перемогу, про пам'ять роду

й народу. Досліджувані тексти мають багато спільного із фольклорними жанрами – колисковими, замовляннями, які зберегли своєрідну будову, образність, народнопоетичну символіку, сугестивність з вірою в магію слова, у зв'язок із надприродними силами. Авторські колискові виконують етновизначальну й оберегову традицію, відтворюють загальнонаціональну силу гніву до окупанта.

Список літератури:

1. Бортун К. О. Засоби реалізації сугестії в імперативних висловлюваннях. *Закарпатські студії*. 2023. Вип. 32. Том 1. С. 15–19.
2. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія: антологія. Львів: Видавництво Старого Лева; Варшава: Нова Польща. 2023. 440 с.
3. Димовська А. Жіноча стратегія опору країні-агресору в піснях Стасік «Колискова для ворога» та Angy Kreйда «Буде тобі, враже». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 56. Т. 1. С. 139–145.
4. Калитко Катерина. Колискова. URL : <https://petro-gulak.livejournal.com/2106905.html>
5. Коваленко В. Вишпитування мокшанської бешихи. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2023. 72 с.
6. Літературознавча енциклопедія : У 2 т. / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: 2007, ВЦ «Академія». Т. 1. 608 с.
7. Літературознавча енциклопедія : У 2 т. / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: 2007, ВЦ «Академія». Т. 2. 624 с.
8. Поліщук О.Б. Замовляння в українському мистецтві часів геноцидної війни Росії проти України. *Мова. Література. Фольклор*. 2022. № 1. С. 101–108.
9. Поліщук В. Мілітарне шаманство Валентини Коваленко. *Літературна Україна*. 2023. 20.07. С. 8.
10. Поміж повітряних тривог : антологія воєнної лірики. Київ : Друкарський двір Олега Федорова. 2023. 124 с.
11. Римова. Війна. Антологія воєнної лірики / упор. Ю. Бережко-Камінська. Київ: Саміт-книга, 2023. 228 с.
12. Українська фольклористика. Словник-довідник /Укл. М. Чорнопиский. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 448 с.
13. Харчишин О. Колискові пісні в умовах російсько-української війни (з 2014 р.): особливості функціонування. *Народознавчі зошити*. 2023. № 6 (174). С. 1459–1468.

Biliftska V. P. THE LULLABY AS A KIND OF WAR LYRICS: ETHNO-DEFINING MARKERS

The article examines literary lullabies written during the 2022 Russian-Ukrainian war and published primarily in anthologies of war poetry. These texts reflect the authors' perspectives on the contemporary tragedy and incorporate a genre modification in their titles, such as "Lullaby of War" by Larysa Nedin, "Oh, Luli, Luli, the Bullets Flew..." by Valentyna Kovalenko, "Lullaby" by Kateryna Devdera, "Sleep, My Swallow, My Little Star, Sleep" by Maryana Savka, and "Lullaby" by Kateryna Kalytko, etc.

The analyzed texts share many similarities with folkloric genres such as lullabies, incantations, and laments, preserving their distinctive structure, imagery, folk-poetic symbolism, and suggestive power rooted in the belief in the magic of words and a connection to supernatural forces. However, in lullabies written during the full-scale invasion, the semantic component takes precedence over rhythm and melody, which are central to traditional folk lullabies. These contemporary works do not focus on shaping a child's first impressions of the world or their future but rather on the national tragedy, the collective memory of the people, and an enduring faith in victory.

The author's lullabies are dominated by an ethnically defining and amuletic function, which is connected with the conditions under which they were written and the genre of the spells, with modification markers of incentive value: each text encourages reflection, inspires faith in the power of words as a real act. Literary lullabies are characterized by an emotional dynamic, suggestiveness, and a functional representation of the addressee (son, daughter, enemy). The texts prominently feature affectionate diminutives in direct address – my swallow, little star, child, my dear heart, enemy-foe – along with repetition and formulaic expressions such as oh, luli; luli, sleep my dear ones, sleep my beloved ones, linking them to the traditional features of folk lullabies.

Key words: lullaby, poetry, suggestion, Russo-Ukrainian war, folklore.